

A második dolgozat T. R. Levickaja és A. Fityerman tanulmánya, amely a *Fordítói füzetek* sorozatban jelent meg először. Benne a *grammatikai transzformációk* fontosságára hívják fel a figyelmet. Véleményük az, hogy a fordításelmélet nem más, mint „gyakorlati kontrasztív nyelvészet”.

(e) Az ötödik fejezet a *fordítás címzettje* felől vizsgálja a fordítói munkát. Két német és egy szlovák szerző tanulmányát olvashatjuk egymás után. A német K. Reiss *Szövegtipológia és fordítás* címmel a fordítandó szövegek tipológiáját a fordító, az olvasó és a fordítás iránt támasztott követelmények szempontjából írja le. Megkülönbözteti a tartalomközpontú, a formaközpontú, a felhívásközpontú, valamint az audio-mediális szövegtípusokat.

A. Neubert a *fordítás pragmatikai aspektusait* vizsgálja, arra keresi a választ, mikor mondható egy fordításról, hogy *pragmatikusan adekvát*. Négy fordítástípust állapít meg, amelyekben a pragmatikai viszonyok különbözőek.

A fejezetet A. Popovič korábban idézett művének rövid részlete zárja. A szerző az *olvasó szerepét* vizsgálja a *fordítás folyamatában*. Az irodalmi kommunikációban betöltött szerkesztői, lektori szerepkörrel is szól. E két utóbbi dolgozat szempontjai már közel állnak a legújabb szövegsemiotikai vizsgálódások szövegmegközelítéséhez.

(f) Az utolsó fejezet a *gépi fordításokról* szól. Természetes módon itt került a kötetbe a legtöbb, megjelenéskor legfrissebbnek számító szakirodalmi anyag. A. D. Booth és D. L. Garvin tudománytörténeti szempontból fontos, a kezdeteket bemutató cikkei után három, a 80-as években született dolgozat következik. R. G. Kotov, Ju. N. Marcsuk és L. L. Nyeljubin tanulmánya az akkori Szovjetunióban folytatott gépi fordítói munkákról ad áttekintést, M. Kay az USA eredményeiről számol be, s a magyar származású István Batori a nyugat-európai kísérleteket tekinti át.

A gazdag jegyzetanyaggal ellátott tanulmánykötetet a terminusok magyarázó jegyzékével Klaudy Kinga egészítette ki, végül a szemelvények pontos, idegen nyelvi forráslistáját is csatolták a szerkesztők.

Nagy segítséget jelentett ez az 1986-os tanulmánykötet a 80-as években fordításelemzéssel foglalkozó magyar filológusok számára. Éppen hét év telt el immár azóta is, szinte ugyanannyi, amennyi az első, egyetemi jegyzetként megjelent szemelvénygyűjtemény után sürgetővé tette ezt a könyv alakban is hozzáférhető második válogatást. Mivel azóta sem jelent meg hasonló jellegű munka, kívánatos lenne, hogy a fordítás tudományáról újabb külföldi szakirodalmi tanulmánygyűjtemény kerüljön a magyar közönség elé — akár e pontos filológiai munkát végző szerkesztőpáros gondozásában.

Cs. Jónás Erzsébet

Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70—71

A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete, Újvidék, 1987. március—június (1—2.) 128 p.

A *Hungarológiai Közlemények* e számát — bár erre határozott utalás a folyóiratban nincs — akár tematikusnak is nevezhetnénk. Három tanulmányt olvashatunk benne: Danyi Magdolna: *Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez* (1—68), Hajnal Jenő: *Weöres Sándor Ünnepe című szonettjének elemzése*

(69–102), Hózsza Éva: *Három bekezdés elemzése a tematikus progresszió szempontjából* (103–121). Ami mindhárom munkát összeköti, az a szövegtani kutatáshoz, s ezen belül is leginkább Petőfi S. János elméletéhez való valamiféle kötődés. (A folyóiratszámot egy közlemény, Csorba Béla: *Hej, kubikra kőne menni (A temerini kubikustársadalom múltjából)* (123–128) zárja, ez természetesen más jellegű, mint a megelőző három írás.)

Danyi Magdolna főleg nyelvészeti, s részben irodalomelméleti, irodalomtörténeti módszerekkel vizsgálja Paul Celan újonnan alkotott (metaforikus) főnévi szóösszetételeit. (E folyóiratszámban csak a tanulmány első része olvasható; a második, befejező rész a *Hungarológiai Közlemények* következő, 72. számában jelent meg (129–184). Mivel a dolgozat két része nem választható el egymástól, az ismertetést a teljes tanulmányról írtam.) A szerző a metaforikusságot olyan nyelvhasználatként fogja fel, „amelyben a természetes nyelv kifejezéseihez nem a természetes nyelvhasználatban konvencionizálódott jelentésük rendelődik hozzá.” A metaforikusság ilyen tág értelmezésére Danyi Magdolna szerint egyrészt — egy általános szinten — azért van szükség, mivel a klasszikus retorika metafora definíciója a modern költői nyelvhasználatra szűknek bizonyul; másrészt pedig — Celan költészetére vonatkoztatva — maga a klasszikus értelemben vett metaforikusság is megkérdőjeleződik.

E nagyon tág értelemben vett metaforikusság értelmezését megkönnyíti, hogy a szerző röviden kifejti, mi alapján különíti el a metaforikus nyelvhasználatot a más, nem szó szerinti értelemben használt kifejezésektől. „A figuratív nyelvhasználatot mint egy kifejezés olyan átvitt értelmű használatát értem, amelynek az átvitt értelme a nyelvközösségben mintegy meghonosodottnak, lexikalizálódottnak tekinthető. A metonimikus nyelvhasználatot a klasszikus retorika meghatározása értelmében fogom fel. A szimbolikus nyelvhasználatot olyan nem szó szerinti értelemben vett közlésmódnak tekintem, amelyben a szimbólumként használt (szimbólummá fejlesztett) kifejezés egy összefüggő eszmerendszer emblemikus értékű/értelmű elemeként funkcionál. Mindazt, ami nem azonosítható e szóképekkel (s természetesen a többi konkrét szóképpel), de a jelentésátvitel, jelentésbővülés, jelentésváltozás nyelvi-szemantikai folyamatának a hordozójaként/megtestesítőjeként tekintendő (...) metaforának tekintem.” (1–2.)

Az első fejezet áttekintést ad a (főnévi) szóösszetételekről szóló, német nyelvű szakirodalomról. Az itt körvonalazódó elméletek a szóösszetételek grammatikai megközelítésén túl olyan (formális) tipológiák létrehozására törekednek, amelyek kategóriái a szóösszetételek szerkezete és/vagy jelentése alapján állíthatók fel. Azonban, mint Danyi Magdolna is utal rá, sokszor nem lehet az összetevő tagok közti szintaktikai kapcsolatot egyértelműen megállapítani — s ez a szerkezeti homályosság egyben jelentésbeli többértelműséghez is vezet. Sok esetben egy-egy újonnan létrehozott szóösszetétel összetevő tagjai kapcsolatának kibontása túlmutat a mondatháron: ilyenkor az elemző kénytelen a szövegnyelvészet módszereihez, eredményeihez folyamodni — mint ahogy teszi ezt e tanulmány írója is.

A konkrét elemzés megkezdése előtt a szerző bemutatja, milyen szempontok alapján válogatta ki a vizsgált szóösszetételeket Celan műveiből; s hogy milyen szempontok szerint osztályozta ezeket. A mennyiségi szűrés a versekben előforduló leggyakoribb főnevek, illetve ezek leggyakoribb előfordulása N+N szóösszetételekben, és hogy melyek tűnnek szemantikailag legmegterheltebbeknek. Ezek az emberi test, a természeti jelenségek és a költői beszéd motívumkörébe tartozó kifejezések, mint például *szem, szív, éj, csillag, szó*. A kategóriák felállításának szempontjai:

1. a világra vonatkozó nyelvi vagy nem nyelvi tapasztalat jellege;
2. a szóösszetétel ontológiai struktúrája, azaz hogy az összetevő tagok korrelatívumai kapcsolatba hozhatók-e egymással, vagy sem;
3. a szóösszetétel szintagmatikus megjelenése, azaz hogy a szóösszetétel önálló szintagmatikus egységet alkot-e, vagy pedig egy másik szintagmatikus egység modifikátuma, illetve modifikátora;

4. a szóösszetétel szemantikai megjelenése (szerepe) a szövegekörnyezetben.

Ezek alapján hét kategóriatípust állít fel, s ahol szükséges, további alosztályokat hoz létre. A tulajdonképpeni elemzés ezen kategóriák feltöltése Celan szóösszetételeivel; mivel ennek bemutatása e recenzió lehetőségeit meghaladná, így mindössze néhány példát emelek ki az osztályok-alosztályok bemutatására.

1—2. Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizálódott szóösszetétel nem metaforikus, illetve metaforikus használattal, pl. *augenpaar (szempár)*, illetve *stein-schlag (kőomlás)*.

3. Szó szerinti értelemben értelmezhető újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetétel. A két tag között fennállhat határozói viszony; hasonlóság; az első tag jelölheti a második jelöltjét létrehozó eszközt, az anyagát, valakihez való tartozását stb., pl. *nachtwind (éjszél)*; *kreidestern (kréacsillag)*; *holzstern (facsillag)*; *mutterwort (anyaszó)*.

A központi probléma, a megnevezés, a jelentéskifejezés szempontjából igazán a következő csoportok válnak érdekessé.

4. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel „magát feloldó” helyzetben. Ezekben többnyire mindkét összetevő tag megőrzi alapjelentését, azonban az összetétel olyan tényállást sűrít, amely a világra vonatkozó tapasztalatunkkal nem rekonstruálható; vagy valamelyik összetevő tag konnotációs rendszerének valamely eleme válik meghatározóvá, pl. *augenabruck (szemlenyomat)*; *augen-glut (szemparázs)*; *herzhöhe (szívmagasság)*; *nachtbaum (éjfa)*.

5. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel magát értelmező helyzetben. A szóösszetételhez a nyelvi tapasztalat által vezérelt analógiás gondolkodás alapján hozzárendelhető egy szintaktikai szerkezet, ez azonban nem járul hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez. A szóösszetétel mély struktúrája megfogalmazatlan, jelentése nyitott, de a szövegekörnyezetet létrehozó metaforikus folyamatban felépül egy metaforikus értelem, pl. *herzhang (szívlejtő)*; *augenschere (szemolló)*; *sternwüste (csillagsivatag)*; *wortwrage (szómérleg)*.

6. Metaforikus szóösszetétel összefoglaló helyzetben, melyben a mély struktúrárt egy nagyobb kompozicionális egységből vagy szövegegészből lehet levezetni. Ez összetételek a szöveget létrehozó makrofolyamatokban szemantikailag szintetizáló szerepet vállalnak magukra. Felléphetnek anaforikus, vagy kataforikus helyzetben, *baum-wort (faszó)*; *nachstrahl (éjsugár)*.

7. Metaforikus szóösszetétel izolált helyzetben; ezek értelmezésében a kontextus nem segít; többnyire névként funkcionálnak, csak az életmű egészében értelmezhetők, pl. *steinblitz (kővillám)*.

A tanulmány rámutat arra, a szerintem nagyon fontos, s még mindig nem eléggé komolyan vett jelentéstani problémára, hogy a szöveg, szövegrész vagy maga a szövegben megjelenő legkisebb jelentéses elem értelmezése is mennyire függ a kontextustól. Egy-egy szóösszetétel jelentése a szövegekörnyezetből kiszakítva gyökeresen más lehet, mint ismervén a kontextusát — sőt, valójában nem is beszélhetünk szó- vagy mondatjelentésről, csak mindig egy adott helyzetben létrejövő értelemről. Bár Danyi Magdolna mindig idézi a sor(oka)t, ahol előfordul az adott szóösszetétel, de az általa

megadott értelmezéshez sokszor még ez is kevés: ismerni kell a teljes verset, gyakran Celan teljes életművét, sőt „életkontextusát” is. Úgy gondolom, az ilyen jellegű vizsgálatoknál mindenképp termékeny lehetne a modern nyelvelméleti, nyelvfilozófiai szempontok figyelembevétele is.

A második tanulmány szintén szépirodalmi szöveget vesz alapul, és szintén főleg (szöveg)nyelvészeti szempontok alapján. Hajnal Jenő Weöres Sándor Ünnepe című verse konstitúciójának leíró explikatív interpretálására, valamint a (versbeli) koherencia kérdésének áttekintésére vállalkozik. A szerző így jelöli meg vizsgálatának tárgyát: „Dolgozatom tárgya tehát egy verbális szöveg. Verbális, mert jelkomponenseinek vehiculuma homogén módon írott lexikai elemekből áll, és szöveg, mert olyan verbális objektum, amely véleményem szerint egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs szituációban egy tényleges vagy feltételezett funkciónak (kommunikatív intenciónak) eleget tesz, elemei összefüggésben állnak, és lezárt egésznek hat.” (70.) Tehát nem verset, nem szépirodalmi művet elemek; statisztikai, szövegnyelvészeti és más, nehezen behatárolható módszerekkel vizsgál egy írásművet. A dolgozatban kicsit zavaró a nem kellőképpen megvilágított terminológia; ennek értelmezéséhez talán segítséget adhat a *Szemiotikai szövegtan* sorozat első kötetében (Szeged, 1990.) található Terminológiai szótár (összeállította Vass László, 85–115).

A bevezető megjegyzések után a tanulmányíró a szövegkonstitúció elemeinek vizsgálatát a textúrával (a szövegben visszatérő fonetikai/fonológiai, prozódiai, lexikai, szintaktikai és szemantikai elemek) kezdi. A második szövegkonstitúáló elem a kompozíció, melynek „tisztán formális, értelemszemantikai megfontolásokat mellőző interpretálását” kíséri meg. A szöveg értelmi jelentésének vizsgálata még követhető, azonban amikor áttér a kommunikatív jelentés vizsgálatára, zavaróvá válik a fogalmi tisztázatlanság. Elemzésének szempontja a szöveg lineáris átrendezhetősége. A szonett ottavája első fokú kompozícióegységeiből építkező szextettjének kombinatorikusan lehetséges változatait a rím, versmérték és lehetséges relációk szűkítik: így a tanulmányíró 144 variációt állít elő (s mindegyiket le is írja a dolgozatban) — azonban hogy ez miféle konzekvenciákkal jár, azt nem részletezi.

A harmadik szövegkonstituáló elem a kontinuitás — ennek vizsgálatakor Hajnal Jenő a texturális konnexitás és kohézió hordozóit mutatja be: ezekből kitűnik, hogy a vers így egész, így teljes.

A második pontként jelzett koherenciavizsgálat a szövegben manifesztálódó relátum vizsgálata, ezt azonban, mint általában a formai elemzések, nagyon kurtán oldja meg a szerző. A befejező megjegyzésekben ez áll: „»monumentális hatású« és magas szintű nyelvi megformálású szöveg az Ünnepe”. De a stabil logikai struktúra, az erős kohézió még nem garancia sem a szöveg szövegszerűségére, sem bármiféle értékére. E tanulmány is érv a mellett, hogy a teljes szövegvizsgálat sosem végezhető el grammatikai (csak nyelvre vonatkozó) eszközökkel: mindig be kell kapcsolnunk nyelven kívüli vizsgálati szempontokat is.

A harmadik tanulmányban Hózsza Éva három középiskolás diák iskolai dolgozatának első bekezdését veszi vizsgálat alá a tematikus progresszió szempontjából. A szerző olyan dolgozatokat választott elemzése tárgyául, amiket azonos címre, de különböző formában írtak a tanulók. („A kiválasztás egyik kritériuma az volt, hogy a tanulók írásai ugyanazt a témát dolgozzák fel. Mivel a dolgozatíráskor a diákok több cím közül választhatnak, én az azonos témát feldolgozó tanulók munkáiból emeltem ki a 3 bekezdést.” 106.) Felmerül a kérdés: az azonos cím biztosítja-e az azonos tematikát? Azaz azonosítható-e a cím a témával — s ha nem, mi alapján vesszük összehasonlítási alapnak a három bekezdést? Ez a probléma azonban így nem vetődik fel a

tanulmányban, noha a szerző megjegyzi: „Három teljesen különböző dolgozatra esett a választásom. Forma, stílus tekintetében, sőt tartalmi szempontból is különböznek ezek az írások egymástól”. Én mindenképpen érdemesnek tartanám végiggondolni, mikor beszélhetünk azonos tartalomról különböző forma esetén.

Tematikus progresszióvizsgálat címén a szerző tulajdonképpen a szövegmondatok téma-réma váltakozását, összekapcsolódását vizsgálja; elegendő mennyiségű szöveg(rész) megvizsgálása után különböző témafejlődési sémák állíthatók fel. Hózsza Éva dolgozatában František Daneš következő tipizálását vette alapul:

1. egyszerű lineáris progresszió,
2. tematikus progresszió végigfutó témával,
3. tematikus progresszió levezetett témákkal,
4. egy többfelé ágazó réma létrejötte,
5. tematikus progresszió ugrással.

A három megvizsgált bekezdés az 1., a 3. és a 4. osztályba volt besorolható; a szerző szakszöveg- és szépirodalmi példákat is hoz a három típus bemutatására; s bár nagyon tanulságos a betekintés e három mondatfűzési eljárásba, talán a maradék két (talán ritkább?) típust sem ártott volna egy-egy példán keresztül bemutatni.

Fontos megjegyzésnek tartom, hogy „a nyelvhasználatban a társadalmi normák és az egyén személyiségének jegyei is tükröződnek” (117), azonban — talán pont ezért — nem lenne teljesen érdektelen a formális grammatikai-textológiai elemzés mellé a különböző narratológiai elméleteknek a vizsgálatba való bevonása sem. (Természetesen ezek egy-egy kiragadott bekezdés elemzésére csak korlátozottan alkalmasak, de semmiképpen sem tanulság nélküliek.)

Mindhárom tanulmány a textológia szempontjából fontos kérdéseket vet fel. A hagyományos nyelvészeti és más diszciplináris keretben jelentkező problémákat megpróbálják új módszerekkel megközelíteni. Az efféle kísérletek, mivel rámutatnak a kritikus pontokra, segíthetnek a nyelvvel és az irodalommal foglalkozó interdiszciplináris vizsgálódások eredményesebbé tételében.

Farkas Edit

Szóllósy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen.

Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar, Nyelvi Intézet. *Folia Practico-Linguistica* XVII. 1—2. 1987. 338 p.

A Budapesti Műszaki Egyetemen a Nyelvi Intézet megalakulása, vagyis már 1969 óta folynak nyelvészeti kutatások. Az intézet folyóiratának most ismertetett száma e kutatások és az elért eredmények jól áttekinthető keresztmetszetét adja. Ezen túlmenően az olvasó képet kap a tervezett vizsgálati irányokról, a további kutatómunka céljairól is. Az intézmény keretein belül végzett kutatások területe elsősorban az alkalmazott nyelvészet. A nyelvtanár-kutatók számára mindenekelőtt a nyelvoktatás módszertanának ismerete, továbbfejlesztése, speciális és új eszközrendszerek, didaktikai eljárások feltárása szerepel motivációként. Azonban az alkalmazott nyelvészeti kutatás azt is jelenti, hogy ez a tudományos munka egyben nyelvhasználat-kutatás, speciálisan a szaknyelv, a műszaki nyelv használatának törvényszerűségeit kívánja feltárni a tanított idegen nyelvekben és a magyar nyelvben.